

הרב נחום לאם
ראש הישיבה

לענין מצוות מינוי ב"ד בארץ ובחו"ל ולענין שנים שדנו

א. הערה לגבי מצוות מינוי ב"ד בארץ ובחו"ל

כתוב ברמב"ם בהל' סנהדרין פרק א' ה"א:

מ"ע של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך
ופלך שנאמר "שופטים ושוטרים תתן לך בכך שעריך אשר ה' אלוך
נותן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק".

ובהלכה ב':

אין אנו חייבין להעמיד בית דין בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר אלא
בא"י בלבד, אבל בחו"ל אינן חייבין להעמיד ב"ד בכל פלך ופלך
שנאמר תתן לך בכל שעריך.

(ועי' בכ"מ שזה לפי גירסא אחת בגמ', אבל יש גירסא אחרת אשר לפיה בחו"ל חייבין
להעמיד ב"ד בכל פלך ופלך ולא בכל עיר ועיר.)

וחלקו עליו כמה ראשונים שלפיהם אין ב"ד כלל בחו"ל מדין תורה בזה"ז
שאינן סמיכה. וכן כ' הטור (חו"מ סי' א) שאין היום מצוה מה"ת למנות דיינים.

שמעתי בשם מורנו הרב זצ"ל ביאור לשיטת הרמב"ם, שיש הבדל בין ב"ד
בא"י ובחו"ל, שבא"י מינוי דיינים בא מכת הפסוק "שופטים ושוטרים תתן לך בכל
שעריך", שכאשר עם ישראל שוכן בארצו ויש לו שערים שלהם אז יש מצוה למנות
שופטים, ואילו בחו"ל המצוה היא מכת "ועשית הישר והטוב", שאין בפסוק זה זכר
לשערי העיר שבא"י. וכנראה שזה הולם יותר הגירסא של הכ"מ הנ"ל שבחו"ל חייבים
למנות דיינים בכל פלך ופלך ולא בכל עיר ועיר, שהמונח "שער" דרך כלל מורה על עיר.
ובמקום אחר אמר, שבא"י מינוי ב"ד בא מכת קדושת הארץ, וזה מכת קדושת המקדש.

ולפע"ד, בתי דין בא"י באים מכח קדושת המקדש והארץ, שארץ ישראל מפאת קדושתה מחייבת מינוי דיינים ועשיית צדק ומשפט, ואילו בתי דין בחו"ל באים מכח קדושת עם ישראל בכל מקום שהם, שלא ייתכן שגוי קדוש וממלכת כוהנים לא יתנהגו בצדק ובמשפט אף כשאננם בא"י. ולזה רמז החידושי הרי"ם: כיון שבני נח מצווים על הדינים, גם אנו חייבים במצוה זו שאיננו גרועים מב"נ, וזה בא מן הפסוק "לעשות צדקה ומשפט". ולכן, בין אם כדברי הרב שהמקור הוא "ועשית הטוב והישר", בין אם כדברי החי' הרי"ם שהוא מן הפסוק "לעשות צדקה ומשפט", העיקר הוא שזה נובע מקדושת עם ישראל שגולם בתוכו השאיפה לצדק ומשפט.

ב. בדין שנים שדנו אם דיניהם דין

המשנה הראשונה במסכת סנהדרין קובעת ש"דיני ממונות בשלשה", והשאלה נשאלת האם זה רק לכתחילה או גם בדיעבד? מבואר בגמרא שרבי חנינא סובר שמה"ת בעינן ג' מומחין, אבל למעשה בכדי שלא לנעול דלת בפני לוויין תיקנו שג' הדיוטות מספיק, אבל לא פחות מג'. וכן היא שיטת רבא. ורב אחא בריה דרב איקא ס"ל שמד"א חד נמי כשר, אלא תיקנו בג' משום יושבי קרנות.

רבי אבהו (ב:) הולך בשיטת רבי חנינא וסובר שנים שדנו דיני ממונות לד"ה אין דיניהם דין אלא דלא בעינן מומחין. אבל שמואל (ג., ה:) הולך בדרכו של ראבדר"א וסובר ששניים שדנו דיניהם דין אבל נקרא ב"ד חצוף. (והסיבה שנקרא ב"ד חצוף, לרש"י שעברו על תקנת חכמים, ועי' מהרי"ל שהחוצפא היא שלא איכפת להם אם זה שיצא חייב בדין ידע איזה דיינים חיבוהו).

ולהלכה, נחלקו הגאונים. הבה"ג ור"ח פסקו כשמואל, ור' נחשון והרי"ף – כר' אבהו. וכן הראשונים: המרדכי בשם ר"ת פסקו כשמואל, ורמב"ן וחידושי הר"ן (לגיטין לב:) כתבו שמדברי ר' אשי נראה שאין הלכה כשמואל אלא כרבי אבהו, וכן פסקו הטור וש"ע כרבי אבהו.

ויש לדון בשלש שאלות הנשאלות בסוגיין:

א. תוס' (ג. ד"ה לרבא) כתבו שדווקא בקיום שטרות והודאות אין הלכה כשמואל, אבל בשאר דיני ממונות אולי הלכה כשמואל. אבל החידושי הר"ן חולק על תוס' ואומר

שלא ייתכן לומר שבכל דיני ממונות שעיקרם מדאורייתא הדין כשמואל, ודווקא בקיום שטרות שהוא מדרבנן צריכים שלשה. ולכאורה הקושיא על תוס' עצומה.

ב. יש קושיא על הרמב"ם שבהל' סנהדרין (ב:) כתב, "אע"פ שאין ב"ד פחות משלשה מותר לאחד לדון מן התורה שנאמר בצדק תשפוט עמיתך, ומדברי סופרים עד שיהיו שלשה, ושנים שדנו אין דיניהם דין". ובהי"א כתב "אחד שהיה מומחה לרבים או שנטל רשות מבי"ד, ה"ז מותר לו לדון יחידי, אבל אינו חשוב כב"ד. ואע"פ שהוא מותר, מצות חכמים הוא שמושיב עמו אחרים, שהרי אמרו אל תהי דין יחידי שאין דין יחידי אלא אחד". א"כ הרמב"ם פוסק כראבדר"א שמן התורה מותר לדון ביחיד אפ' הדיוט אבל מדרבנן צריך ג', ומאידך נגד שמואל שמד"ס שנים שדנו אין דיניהם דין אפ' בדיעבד. ובחידושי הר"ן (סנה' ג.) הקשה על הרמב"ם, דהא בגמ' בפירוש דראבדר"א ס"ל כשמואל ודיניהם דין.

ג. הרמ"מ אפשטיין מסלובודקה הקשה על הרמב"ם שנראה כסותר את עצמו, שבהלכות סנהדרין ד:א כתב, "אחד ב"ד הגדול ואחד סנהדרין קטנה או ב"ד של ג' צריך שיהיה א' מהן סמוך מפי הסמוך... ואחד הנסמך מפי הנשיא או מפי אחד מן הסמוכין אפילו לא היה אותו סמוך בסנהדרין מעולם". מכאן שאפ' סמוך אחד מספיק אפ' לב"ד הגדול. אולם בפ"ה ה"ח כתב שלדיני קנסות צריך דוקא ג' מומחין וסמוכין ולא די בסמוך אחד. ולכאורה התימה גדולה, שלא ייתכן שלב"ד הגדול שהוא דין דיני נפשות מספיק אפילו מוסמך אחד, ולדיני קנסות שהוא עוסק רק בממונות צריכים דווקא שלשה מומחים.

וביישוב הקושיות האלה, נלפע"ד לחזור על הכלל שהצעת בספרי "הלכות והליכות" פרק כ"ה. שם כתבתי שבמושג "בית דין של שלשה" נתערבבו שתי הלכות, ההלכה של דיינים יחידים – כושרם, סמכותם, ופעולתם – והלכה של בית דין בתור מוסד. יש שצריכים "שלשה דיינים", ויש שצריכים "בית דין של שלשה". האחרון הוא חפצא של בית דין ולא רק צירוף של שלשה יחידים, ויש לו חלות-שם מיוחדת של גוף נפרד בפ"ע. ובכדי להיקרא "בית דין" מוכרח שיהיו לכה"פ שלשה דיינים, דאל"כ אין כאן חפצא של בית דין. ואילו לדיינים, אפילו מומחה אחד מספיק, ואם מושיב עוד שנים ואפילו הדיוטות עמו, הם שלשה דיינים, והמומחיות של האחד מכסה על השנים האחרים, שכל

זמן שאין צורך לבית דין בתור מוסד, אז אם יש רק שלשה אישים ולכה"פ אחד מהם מומחה, די לנו בזה. וכדאי לציין שיש לכל אחד מאלה שני מיני בתי דין מקור במקרא: המקור לדיינים כיחידים הוא, "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם ואשימם בראשיכם". והמקור לב"ד כמוסד הוא "וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אליך בר".

ולפי"ז יש להגן על תוס' בפני הקושיא של החידושי הר"ן, שתוס' אמנם סוברים שאין נ"מ בין מד"א למד"ר אלא בין החפצא של ב"ד כמוסד בפ"ע לדיינים בתור יחידים. שאר דיני ממונות הם ענין של שלשה דיינים בתור יחידים, אבל לקיום שטרות נחרץ ב"ד כמוסד, ולפיכך בשטרות שלשה צריכים ב"ד בתור מוסד, אין הלכה כשמואל, ושנים שדנו אינם מהווים ב"ד, אבל הלכה כמותו בכל ענין ממונות שבהם אין צריך ב"ד פורמאלי, בית דין בתור מוסד הילכתי.

ולפי דרכנו זה נזכר לברר גם שיטת הרמב"ם ולסלק קושית החי' הר"ן: דיני ממונות א"צ "בית דין" רק דיינים – א' מה"ת, וג' מד"ר. ושמואל ס"ל שבדיעבד לא הצריכו ג', דכיון שחד סגי מה"ת זה סימן שלא מדובר בבית דין כמוסד אלא בדיינים בתור יחידים, ולפיכך בדיעבד שנים שדנו דיניהם דין. ור' אחא בריה דר' איקא ס"ל ג"כ כשמואל. והרמב"ם פסק שמד"א אין צורך ל"בית דין" ולכן יחיד דן, אבל מד"ס צריך דוקא "בית דין" ואין ב"ד פחות מג' – ודייק בלשונו: בהלכה י', "אע"פ שאין בית דין פחות משלשה", ובהי"א, שהדן יחידי "אבל אינו חשוב בית דין". וא"כ אין סתירה ברמב"ם.

וכדאי להרחיב את הדיבור על שיטת הרמב"ם. במשנתנו ישנם ג' גדרים: קנסות וחבלות, שטרות והלוואות והודאות, ושאר דיני ממונות. הרמב"ם בהלכות סנהדרין פרק ה' ה"ח כתב וז"ל:

דיני קנסות כגון גזילות וחבלות ותשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה והאונס והמפתה וכיוצא בהן, אין דנין אותם אלא שלשה מומחים והם הסמוכים בארץ ישראל, אבל שאר דיני ממונות כגון הודאות והלוואות אינן צריכים מומחה, אלא אפילו שלשה הדיוטות ואפילו אחד מומחה דן אותן. לפיכך דנין בהודאות והלוואות וכיוצא

בהן בחוצה לארץ; אע"פ שאין בית דין של חוצה לארץ אלהים, שליחות בית דין של ארץ ישראל עושין, ואין להן רשות לדרון דיני קנסות בשליחותן.

לפי זה מומחה יחיד דן בהודאות והלוואות בלי הגבלות. אולם באותו פרק ה' הי"ח מגביל כחו של המומחה היחיד,

יחיד שהוא מומחה לרכים אע"פ שהוא דן דיני ממונות יחידי, אין ההודאה בפניו הודאה בבית דין ואפילו היה סמוך, אבל השלשה אע"פ שאינן סמוכין והרי הן הדיוטות ואין אני קורא בהם אלהים, הרי ההודאה בפניהם הודאה בבית דין, וכן הכופר בפניהם ואחר כך באו עדים הוחזק כפרן ואינו יכול לחזור ולטעון כמו שביארנו, כללו של דבר הרי הן לענין הודאות והלוואות וכיוצא בהן כבית דין הסמוך לכל הדברים.

מכאן שמומחה יחיד אמנם מוכשר לקבל הלוואות והודאות, אבל אין ההודאה בפניו נחשבת הודאה בפני ב"ד, ורק אם יש ג' ואפילו הדיוטות כן נחשבים ב"ד לקבל הודאות. לפי"ז דברי הרמב"ם עניים במקום זה (ה"ח) ועשירים במקום אחר (הי"ח), שבה"ח כתב סתם שיחיד מומחה דן אפילו בהודאות וכפירות, ותלמיד טועה יכול להסיק שההודאות בפניו יש להם כח של הודאה בפני "בית דין", אבל כאן בהי"ח מגביל כחו של היחיד מומחה ופוסק שאין ההודאה בפניו נחשב כהודאה בפני "בית דין".

כנראה שהרמב"ם מפרש כרבנו חננאל בסוגיין, שדינו של שמואל הוא דווקא שניים מומחים, ודווקא אז דיניהם דין. אבל הרמב"ם אינו פוסק כשמואל, אלא ס"ל כרב אחא שיחיד מומחה דן יחידי אבל אינו חשוב ב"ד, וא"כ אינו דן על הודאות ושטרות בתור "בית דין", ושנים אפילו מומחים דינם כיחיד, אבל שלשה הדיוטות דינם דין וחשובים כ"בית דין" אפילו לקבל הודאות.

נמצא שלהרמב"ם אעפ"י שמה"ת מומחה דן יחידי, מ"מ אינו חשוב "בית דין", וג' הדיוטות כן חשוב "בית דין", אם כי נתקן כך רק מד"ר או משום שלא לנעול דלת או משום יושבי קרנות.

ולבסוף, נזכה לתרוץ גם קושיית הגרמ"מ אפשטיין: בפרק ד' מדובר על סמיכה, זה דין בדיינים יחידים, לא בית-דין פורמאלי, ולפיכך אם אחד סמוך מצרף ב' הדיוטות עמו. אבל בפרק ה' מדובר בקנסות, שלפי משנתנו צריך ג' מומחין, וזה ענין של בית-דין כמוסד, ואז מוכרח שהשלשה יהיו מומחין וסמוכים.

הרב אהרן ליכטנשטיין

בענין הכשר לעדות של הנשבע לשוא

גרסין (סנהדרין כז.):

מומר אוכל נבילות לתיאבון דברי הכל פסול להכעיס אביי אמר פסול רבא אמר כשר אביי אמר פסול דהוה ליה רשע ורחמנא אמר אל תשת רשע עד ורבא אמר כשר רשע דחמס בעינן.¹ מיתיבי אל תשת רשע עד אל תשת חמס עד אלו גזלנין ומועלין בשבועות מאי לאו אחד שבועות שוא ואחד שבועות ממון לא אידי ואידי שבועות ממון ומאי שבועות שבועות דעלמא.

ביאור הדברים, שלרבא אין הנשבע לשוא נפסל, היות ואין בעבירתו נימת חמס. ולכאורה יש כאן מקום עיון שהרי משנה מפורשת שנינו (שבועות מד:): "...שכנגדו חשוד על השבועה כיצד אחת שבועת העדות ואחת שבועת הפקדון ואפילו שבועת שוא". הרי להדיא שאף העובר על שבועת שוא נפסל. אלא שאין הדבר צריך לפני ולפנים, שבפשטות ניתן לחלק בין עדות לשבועה. דלגבי עדות בעינן חשש שקר לרבא, ובהעדר רשעות שחמס אין החשש קיים לדעתו. ואילו לגבי שבועה, בין אם ההפקעה מן התורה ובין אם היא מדרכנן,² די לנו בהוראה שאין טעם להשביעו, היות ואינו נרתע מלהישבע לשקר, באופן שאין השבועה מהווה מבחן לאמינותו, ואין בה תוספת בירור ונאמנות מעבר לטענות עצמן. וזאת, מעין דעת הסופר (ב"מ ה:): מגו דחשיד אממונא חשיד נמי אשבועתא, אלא ששם, כמובן, היות ולא נקבע שמחוייב השבועה פסול לה, ויתכן שהשבועה רק מיותרת, אין מהפכים אותה על שכנגדו.

1. זו הגירסה הרווחת, והיא המצויינת על ידי רוב רובם של הראשונים, ולכאורה אף מאוששת על ידי המשך הסוגיה. אך הראב"ן (כז., ד"ה ועד; רכו: במהד' הרב ש.ז. עהרנרייך) גרס להיפך, שלתיאבון לכולי עלמא כשר ונחלקו בלהכעיס.

2. בנקודה זו נחלקו ראשונים. עיין כתובות יח:; תד"ה ובכולי, ועוד.